

L Aidų vedėjai apie neformalią kalbinę raišką žiniasklaidoje

1. ĮVADAS

Pastaruoju metu pasaulyje ir Lietuvoje intensyviai svarstomi viešosios erdvės privatėjimo ir šio proceso sąsajų su kalbos paprastėjimu, arba neformaliu kalbėjimo stiliumi¹, klausimai (žr. Fairclough 1995; Hedin 2005; Nevinskaitė 2006; Webster 2006: 168–208; Pečiulis 2007: 198–204; Fiske 2008: 94–100; Marcinkevičienė 2009 ir kt.). Vieni iš svarbiausių viešosios erdvės kalbinio fono kūrėjų yra žiniasklaidos atstovai. Apie žurnalistų vartojamas neformalios raiškos priemonės skirtingų nuomonių yra pateikę įvairių sričių tyrėjai, tarp jų ir kalbininkai. Vieni iš jų, pagrindiniu geros viešosios kalbos kriterijumi tradiciškai laikantys taisyklingumą, neformalią kalbėseną interpretuoja kaip žiniasklaidos kalbos prastėjimą, nenorminius bendrinės kalbos užribio variantus. Kiti, į viešąjį diskursą žvelgdami iš transformacijos patiriančios liberalėjančios visuomenės ir mokytojo vaidmens atsisakančios bei draugiško dialogo su adresatu regimybę kuriančios žiniasklaidos pozicijų, neformalią kalbėseną sieja su komunikacijos efektyvinimu, gera komunikacine kompetencija, padedančia žiniasklaidos atstovams kurti kalbamam laikotarpiui būdingą neformalaus bendravimo aplinką².

Atsižvelgiant į tokią nuomonių perskyrą, tikslinga tirti, ką apie neformalios raiškos skverbimąsi į žiniasklaidą mano patys jos atstovai. Į šį klausimą mėginama atsakyti remiantis TV ir radijo laidų vedėjų požiūriu į viešąją kalbą ir kalbos politiką tyrimo – projekto „Baltų sociolingvistika (BALSOC):

¹ Sociolingvistikos teorijoje *neformalusis stilius*, kaip bendravimo, o ne vartosenos srities ypatybė, suprantamas kaip formaliojo stiliaus priešprieša (žr. Trudgill 1999: 117–128; plačiau apie šių terminų ir jų įvardijamų sąvokų santykį su kitais panašius dalykus įvardijančiais terminais, pvz., *laisvoji* vs *oficialioji vartoseną*, ir jų apimtimi žr. Miliūnaitė 2009: 40 ir tt.; Tamaševičius 2010: 192).

² Apie skirtingai kalbos paprastėjimą interpretuojančių tyrėjų pateikiamus argumentus plačiau žr. Girčienė 2009: 299–232; Tamaševičius 2009; 2010 ir kt.

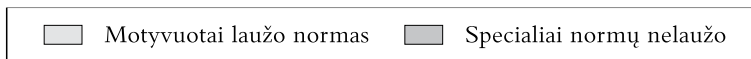
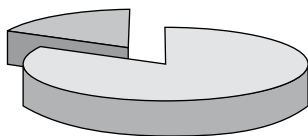
kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje³ – duomenimis, apimančiais savos kalbinės kompetencijos vertinimą, konkrečiai – vartosenos srities ir adresato įtaką žurnalistų kalbėsenai. Tiriant atlikti 24 struktūriniai kokybiniai interviu su tipiškais (populiariais ir gerai žinomais) laidų vedėjais – 32–42 metų vyrais. Nors tokia atranka apriboja rezultatų apibendrinimą visiems žiniasklaidos atstovams, homogeniška imtis leidžia atskleisti kuo didesnę nuomonių įvairovę vienoje grupėje, nepriklausomai nuo amžiaus ir lyties (Nevinskaitė 2009). Vieni iš respondentų veda brandesnio amžiaus asmenims skirtas analitines laidas (ANALIT.), kiti yra populiarių pramoginių (POP.) laidų, dažniau skirtų jaunimui, vedėjai. Pažymėtina, kad skirstyti laidas pagal šį kriterijų buvo sudėtinga, todėl ši skirtis turėtų būti vertinama su išlygomis (Nevinskaitė 2009). Pusė respondentų yra priskiriami prie profesionalų – tai žurnalistai ar aktoriai, per studijas nuosekliai mokyti kalbos ir kalbėjimo (PROF.), kiti sudaro vadinamųjų neprofesionalų, neturinčių žurnalistinio išsilavinimo, studijų metu negavusių nuodugnaus kalbinio pasirengimo, grupę (NEPROF.).

Pagal minėtuosius du kriterijus sudaryta imtis iš keturių grupių, kurių kiekvienai priklauso po šešis laidų vedėjus. TV ir radijo (kaip vienos iš ryškiausių viešosios erdvės apraiškų) laidų vedėjai šiame straipsnyje aprašomam tyrimui yra itin aktuali kalbėtojų profesionalų grupė, nes jų kalbėseną neabejotinai daro poveikį kalbos vartotojams apskritai. Be to, laidų vedėjai, kaip žodžio profesionalai, yra kompetentingi samprotauti apie kalbos pokyčius (plg. Nevinskaitė 2009). Manytina, kad jų reiškiamos nuostatos (skirtingai nei vadinamųjų „naiviųjų“ kalbos vartotojų), nors ir tirtos tiesioginiu metodu, galėtų sietis su realiąja kalbos vartoseną viešojoje erdvėje (žr. Vaicekauskienė 2010: 171).

2. MOTYVUOTOS ANTINORMOS POREIKIS

Vienu iš respondentams pateiktų klausimų, susijusių su asmenine kalbine kompetencija, siekta sužinoti, ar būna atvejų, kad vesdami laidas jie specialiai laužytų bendrinės kalbos normas, ir galimas to priežastis. Apibendrintai pasakytina, kad daugumas (20 iš 24) laidų vedėjų teigia dėl įvairių priežasčių prireikus motyvuotai laužantys kalbos normas (žr. 1 pav.).

³ Projektą vykdė Lietuvių kalbos institutas (2009 m.), rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas.

1 PAV. Laidų vedėjų pasiskirstymas pagal bendrinės kalbos normų (ne)laužymą vedamosė laidose

2.1. Du iš keturių respondentų, pagal pirminę griežtai neigiamą atsakymo formuluotę (*Ne; Ne, aš specialiai nelaužau*) priskirtų normų nelaužančiųjų pogrupiui, toliau plėtodami atsakymą prisipažįsta, kad labai retais (išimtiniais, pavieniais) atvejais komunikacijos procesui trukdančias normas galintys apeiti:

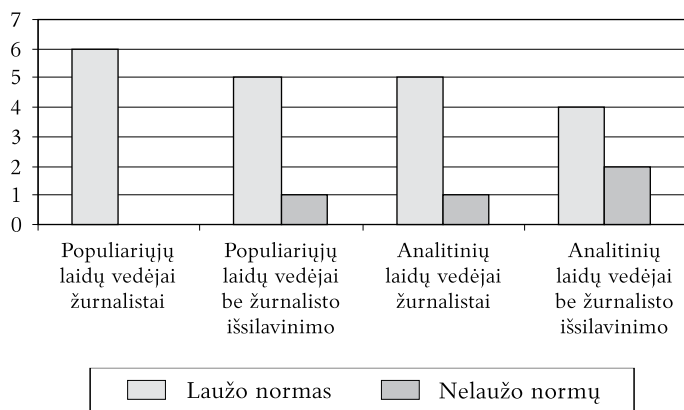
Ne. Ne. Nes sakau, vienintelis atvejis dėl „Audros“ buvo, tai šitas. Aš iš tikrųjų stengiuosi, net jeigu skamba klaikiai ir aš žinau, kad 90 procentų mano pažįstamų tikrai taip nesakytų, nes jie tikrai nežino, kad taip turi būti⁴. [NEPROF. ANALIT.]

Ne, aš specialiai nelaužau. Specialiai tikrai nelaužau. O jeigu man reikia panaudot tas žodis <...> draivas, kai nėra lietuviško atitikmens, <...> tai būna, kad tada ir pasakau, „kaip sako muzikantai, draivas“. Tai gali būti, kad įmetu aš tą patį slengą, prieš tai klausytoją, žiūrovą įspėdamas, kad bus slengas, bet visiems tampa aiškiau nuo to. [NEPROF. ANALIT.]

Pastebėtina, kad trys iš keturių respondentų, teigiantys savo laidose specialiai nelaužantys bendrinės kalbos normų, veda rimtesnio turinio, brandesnio amžiaus adresatui skirtas analitinio pobūdžio laidas, reikalaujančias formalesnės kalbinės raiškos. Du iš jų priskirtini neprofesionalų pogrupiui, kaip ir vienintelis, sakęs tyčia tikrai nelaužantis kalbos normų populiarųjų laidų vedėjas. Iš profesionalų pogrupiui priklausančių respondentų tik vienas sakė nelaužantis kalbos normų – tai analitinę formaliąją politinių debatų laidą⁵ vedantis žurnalistas (žr. 2 pav.).

⁴ Abu kirčiavimo variantai *áudra* (1) ir *audrà* (4) yra norminiai. (Red. pastaba). Cituojama kalba netaisoma. – J. G.

⁵ Apie vadinamųjų visuomeninio pobūdžio pokalbių laidų (ne)formalumo skirtį ir jos įtaką neformalių raiškos priemonių pasirinkimui plačiau žr. Girčienė J. Nominatyviniai adresato įvardijimai visuomeninius klausimus nagrinėjančiose pokalbių laidose: sociolingvistinis aspektas, 2010 (įteikta spausdinti *Žmogus kalbos erdvėje*).

2 PAV. Laidų vedėjų pasiskirstymas pagal bendrinės kalbos normų (ne)laužymo santykį su vedamos laidos pobūdžiu ir išsilavinimu

Tik nedaugelis (5 iš visų 24) laidų vedėjų kalbos normų laužymą sieja su normų kokybe (trys iš dvidešimties, prisipažinusių tą darančių nuosekliai, ir du iš keturių, priskirtų nelaužančiųjų pogrupiui). Tie respondentai tik nesilaiko taisyklių, varžančių minties raišką, labai nukrypstančių nuo, anot vieno respondento, nusistovėjusios šnekamosios kalbos, liaudiškų tradicijų:

Man yra sunkiai suvokiama <...>, kodėl, tarkime, tam tikri nusistovėję mūsų šalyje, mūsų šnekamojoje kalboje, dalykai, staiga <...> bandomi išmušti <...>. Aš suprantu, kur yra, sakykime, slengas ir visokie kitokie dalykai, bet, tarkim, tos pačios „Joninės“. Mes dabar turim sakyti „Joninės“, bet ne „Joninės“. Bet visą gyvenimą visi sakė „Joninės“. Kam reikia keisti tokį dalyką? <...> Tai tokie dalykai man <...> atrodo <...> beprasmiški. Ir tikrai kartais galima remtis liaudies išmintimi ir padaryti tam tikrą išimtį. Tegul „Joninės“ ir būna „Joninės“, o ne „Joninės“⁶. [NEPROF. POP.]

Normas laužau <...>, nes kai kurios mintys, jeigu jas nori tiksliai išreikšti, [pasakytos] nebūtinai atitinka kalbininkų nustatytas taisykles. <...> [dažniausiai] paklūstu kalbininkų diktatui, nors ir ne visada sutinku. [NEPROF. ANALIT.] (dar žr. pirmuosius du iliustracinius pavyzdžius)

Pastebėtina, kad visi penki respondentai, motyvuotą pažeidimą siejantys su, jų manymu, nekokybiška norma kaip komunikaciniu trukdžiu, neturi žurnalistų išsilavinimo.

⁶ Abu kirčiavimo variantai *Joninės* (2) ir *Jōninės* (1) yra norminiai. (Red. pastaba).

2.2. Daugumas (19) respondentų motyvuotų antinormų vartojimo atvejus sieja ne su pačių normų kokybe, o su bendrinės kalbos užribio elementų teikiama galimybe plėsti efektyviai komunikacijai reikiamų kalbinės raiškos priemonių arsenalą, t. y. peržengti vieno iš geros kalbos reikalavimų – taisyklingumo ribas, kad, pasitelkę stilistiškai ekspresyvius kitų kalbinių kodų elementus, galėtų suaktyvinti tam tikrai komunikacinei situacijai reikiamus kitus geros, arba stilingos, kalbos segmentus – vaizdingumą, gyvumą ir kt. (plg. Župerka 2001: 9). Šios vyraujančios grupės nuomonę apibendrina vieno jos atstovo – žurnalisto išsilavinimą turinčio respondento – citata:

Žurnalistika yra tam tikri stiliaus dalykai, ir jeigu tu naudoji kažkokius žodžius sąmoningai, sąmoningai laužai [taisykles] arba sąmoningai ne taip kirčiuoji, tai, mano galva, yra normalu. Čia mažai ką bendro turi su taisyklingumu kalbos, čia daugiau stiliaus dalykai. [PROF. ANALIT.]

Laidų vedėjų, motyvuotai laužančių bendrinės kalbos normas, atsakymų analizė atskleidė tam tikras bendresnes respondentų minimų neformaliųjų žodyno ir prozodijos elementų vartojimo priežastis.

1) Motyvuota antinorma nurodoma kaip svarbi priemonė, leidžianti geriau perteikti (laidoje kuriamų personažų) charakterius, pvz.:

Televizijoje kuriamam personažui <...> netaisyklinga kalba suteikia blogiečio, <...> kvailio ar dar kažkokį įvaizdį. Nes juokingai <...> ir netgi kvailai atrodytų, jeigu tas personažas, [pavyzdžiui] banditas, <...>, kalbėtų labai švaria literatūrine kalba. [PROF. POP.]

Aš vaidinu <...> berniuką, <...> ten tokio slengo... turbūt ausys nulinktų, nebuvo girdėję. Aš kalbuosi: <...> „Mes kepėm, mama. – Ką jūs kepėt?“ Aš, aišku, sakau „blynus“, ne „blynus“. <...> „Vysiškai, vysišškai nebūtina, kai mynškai tešlą išrinkti iš tešlos kiaušinio lūkštus <...>. Brazilijoje taip valgo“. <...> Reikia visus žodžius blogai kirčiuoti dėl to, kad pagal siužetą <...> sesuo yra moksluokė, <...> o brolis toksai truputį atsilikęs, tai jis negali mokėti taisyklingai kalbėti. <...> čia netgi charakterio bruožas, personažas toksai yra blogai kalbantis, labai išraiškingai, bet labai blogai. [PROF. POP.]

Filmus <...> keli tikrai žmonės verčia gerai. Dėl to, kad mūsų redaktoriai labai nepaslinkę yra. Tai, aš manau, tokiose srityse kaip menas – kinas, literatūra – lietuvių kalba yra labai prasta. Tai negyvų dialogų <...> situacija. Aš tose vietose <...> daug laisvesnis, nes tai yra visai kas kita. <...> išties kalbantys personažai, kurie turi būt įtikinimai gyvi ir labai retai tu patiki tuo, kas ten vyksta: jie yra mediniai tokie. [PROF. ANALIT.]

2) Bendrinės kalbos standartui nepriklausančios raiškos priemonės, pavyzdžiui, buitinės kalbos elementai, padeda vedėjams kurti neformalią aplinką, griaua bendravimo barjerus, skatina tam tikroms laidoms (pokalbių šou ir pan.) būtiną, žiūrovų laukiamą laidų dalyvių atvirumą, pvz.:

Kartais auditoriją reikia šokiruoti lengvai tam, kad pritrauktum ją. [PROF. ANALIT.]

Sau leidi kažką, nes <...> tai, sakysim, sugriauna tam tikrus barjerus. [PROF. POP.]

3) Stilistiškai ekspresyvi motyvuota antinorma dažnam laidų vedėjui leidžia prirėkusi pabrėžti mintį, taupesnėmis priemonėmis perteikti reikiamą kontekstą, pvz.:

Manychiau, [leidžia] kažką pabrėžti, <...> uždėti loginį kirtį minties. [NERPOF. POP.]

[Laužau normas,] jeigu to reikia kažkokiam paradoksui pabrėžt. [NEPROF. ANALIT.]

Kai kuriose situacijose, <...> susijusiose su žodžiais arba kokia nors fraze, <...> kuriuos ištarė koks nors garsus asmuo <...>, tai gali būti, pavyzdžiui, <...> pseudoseimo pirmininko „Žinių“ personažo vartojamas „nafik“; <...> „purvasklaidė“ arba dar koks nors naujadaras, <...> kurie nėra bendrinės kalbos, <...> kaip reiškinys jie <...> turi tam tikrus prasminius niuansus <...> ir gali perteikti visą kontekstą, vietoj to, kad aiškintum, kaip ten koksai politikas kokiam kontekste tai pasakė, <...> tiesiog užtenka priminti tą patį vieną žodį ir jisai auditorijai viską pasako. [PROF. ANALIT.]

4) Neformalieji bendrinės kalbos užribio elementai, žurnalistų nuomone, padeda kurti žiūrovus prikaustantį bendrąjį ekspresyvų laidos foną, ją gyvinti, ypač – humoristiniais intarpais, pvz.:

Aš turiu specifinę laidą rytinę, kuri turi būt visų pirma linksma, neįpareigojanti, <...> čia turi būt sveiko humoro labai daug ir jokių stabdžių. Tai būna visko, būna visko. [PROF. POP.]

Jeigu reikalauja, pavyzdžiui, kažkokio humoristinio pateikimo, kartais padeda <...> laužyti kalbos taisykles. <...> vartuju įvairius žodžius nevertotinus. [PROF. POP.]

Mano kolegė <...> susimalė kalbėdama ir vietoj „veržliarakštis“ pasakė „veržliarakštis“. Tai man taip patiko, aš taip užsikabinau, <...> visą tą laidą ir kartojau: „na tai va, paimsime veržliarakštį“. Kaip [normų laužymo] pavyzdys tai būtų. [PROF. POP.]

Pabrėžtina, kad motyvuotos antinormos poreikį respondentai sieja su neformalių raiškos priemonių kokybe, tinkamumu tam tikram laidos formatui, atsakomybe sau ir adresatui (todėl kartais neformali raiška palydima metalingvistinių komentarų), t. y. profesionalumu, pvz.:

Tai turėtų skaniai nuskambėti. Aš labai vengiu banalių, gatvinių, paplitusių dalykų, naudojamų eteryje, nes įsivaizduoju, kad būtent eteryje esantys žmonės turėtų būt pavyzdys, <...> jie dėl to ten ir yra, nes kažkuo išsiskiria iš kitų, jie pasirengia, <...> tai, kas nuvalkiota, <...> žiūrovui nebeįdomu. [PROF. POP.]

Tai jeigu reikalauja, sakykim, kažkoks laidos ar programos elementas, kad būtina įdėti kažkokį žemaitišką sakinį ar rusišką, ar kažką [panašaus]. [NEPROF. POP.]

Jeigu kokią nors klaidą darai sąmoningai, tai turi būt pasiruošęs... Žmogus vis tiek pastebės. Dauguma, dauguma atvejų auditorijai tai nepraslysta pro ausis. Ir tuo atveju, tu turi turėt mažiausiai du paaiškinimus, <...> turėt sau tada argumentą. Ir aišku, tai turėtų būt argumentai svarūs, <...> ar tu norėjai, sakykim, kažką su-reikšmint labiau. <...> Vėlgi, jeigu žargonizmas, jis paprastai užkliūna, užkliūna dėl to, kad jisai būna neįprastas, nestandartinis tai aplinkai, arba skamba nepažįstamai kažkam kitam, galbūt mūsų kaime kitaip sako... [NEPROF. ANALIT.]

Apibendrinant atsakymus į klausimą apie laužomas bendrinės kalbos normas, pasakytina, kad daugumas respondentų savus motyvuotos antinormos atvejus vertina kaip sąmoningą, atsakingą, kompetencijos reikalaujančią kalbinį žaidimą, talkinantį efektyviai komunikacijai. Įžvalgą apie tai, kad normų laužymas dažniau suvokiamas kaip stilistinė priemonė, o ne taisyklingumo nepaisymas, dar labiau sustiprina faktas, kad visi imties daugumą sudarantys respondentai, klausimą apie sąmoningą normų laužymą siedami ne su normos kokybe, ne norma kaip kliuviniu (plg. 2.1), o kaip su bendrinės kalbos užribio elementų teikiama papildoma galimybe plėsti raiškos diapazoną, iš esmės tą patį teigė ir atsakydami į klausimą dėl ekspresyvių raiškos priemonių vartojimo.

3. EKSPRESYVIŲ RAIŠKOS PRIEMONIŲ POREIKIS

Ekspresijos teikiančių kalbinių raiškos priemonių poreikį, jų būtinybę eteriui liudija ir tai, kad į klausimą dėl ekspresyvių elementų – žodžių, tarp jų ir naujadarų, konstrukcijų ir pan., vartojimo laidose teigiamai atsakė beveik visi respondentai. Pagrindinės kalbos ekspresinimo priemonės iš esmės sutampa su minėtomis atsakant į klausimą apie normų laužymą – jos dažniau-

siai priklauso žodyno posistemiiui: minimi (savi) naujadarai, kitų kalbų ar kitų lietuvių kalbos atmainų (buitinės šnekamosios kalbos, slengo, tarmių) žodžiai, rečiau – frazeologija, tik kaip ekspresijos reiškikliai nurodomi jaustukai ir ištiktukai. Noriai žaidžiama ir prozodijos elementais, pavieniais atvejais minimos sintaksinės raiškos priemonės. Toliau pateikiama keletas konkrečias ekspresinimo priemones atskleidžiančių respondentų atsakymų:

Daugiau jaustukų gal. <...> [jie suteikia] sakykim, labai didelį nusistebėjimą: „vo-ou“, bet tai nėra „vau, voou“ – išpučiant orą tas daroma, tai yra labai žavinga pakartot. [PROF. POP.]

Mėgstu ir šokiruoti... Ir naujadarų prigalvot, vietoj „viešnia – svečia“. [PROF. POP.]

Šiaip tai yra juodas darbas sugalvoti žodžius <...>. Aš, sakau, esu įvedęs porą naujadarų ir žinau, ką tai reiškia, kiek tu kankiniesi. Bet aš gal labiau mėgstu naudot kažkokių tokių, kaip „sušvilptas, nušvonktas“; visokių tokių, kas kartais šauna į galvą, nežinau, iš kur man ateina <...> Bet kartais tokių išsitrauki ir aš labai mėgstu tiems žodžiams suteikti visai kitą [reikšmę], juos patupdyt į kitą kontekstą visiškai. [NEPROF. POP.]

Šiais dažnai taip pat neformaliais, bendrinės kalbos užribiui priskirtiniais kalbiniais ištekliais prireikus naudojasi visi populiariųjų laidų vedėjai ir daugumas respondentų, vedančių analitines laidas (trys iš keturių, nevartojančios kalbos ekspresinimo priemonių, paaiškino vesdami populiarias laidas jų pasitelkdavę). Neformalių ekspresyvių raiškos priemonių vartojimą respondentai sieja su humoru, naujumo efektu, emocingumu, taiklesne, gyvesne mintimi, individualiu stiliumi, pvz.:

Na, jeigu tai šarminga, bent jau man atrodo, kad tai turėtų būti šarminga. [PROF. POP.]

Pasirenki savo kalbėjimo manierą, savo kalbėjimo stilių – tai yra, kiekvienam žmogui [reikia] sustiprinti individualumą. <...> Kaip ir aš esu gyvas, tai ir kalba gyva. [NEPROF. POP.]

Kartais tam tikrose situacijose tai pagyvina kalbą ir įneša <...> sakykim, sveiko, sveiko humoro. Kai kuriose situacijose tiesiog reikia vartoti tokius naujadarus, bet vėlgi neperžengiant ribų. Viskam yra saikas <...> O kartais panaudoti koki nors naujadarą ir, sakykime, paskaninti vieną ar kitą situaciją, kodėl gi ne? [NEPROF. POP.]

Kad pagyvintum pačią minties išraišką, <...> pailiuotum emociją. [NEPROF. POP.]

Siekdamas kažką hipertrofuoti, paryškinti didelius skirtumus. [PROF. ANALIT.]

Kad kalba būtų taiklesnė. <...> Darbas tuo ir žavus, kad kiekvieną dieną visko nors naujo prikuri ir kitą dieną pamiršti. [NEPROF. ANALIT.]

Ieškai kažkokio <...> aforistiškumo... <...> Turi naujas, naujas kažkas suskambei. <...> Aišku, kad visą laiką sieki to, kad pasakius būtų – o, čia gerai! [NEPROF. ANALIT.]

Atsakydami į klausimą apie kalbos ekspresinimą, respondentai ne tik minėjo iš esmės tas pačias kaip ir motyvuotos antinormos raiškos priemones, bet ir konkrečiai vienas su kitomis siejo, pvz.:

Jeigu vaizde yra kažkas specifinio, tai kartais specialiai sugalvoji kažkokį specifinį žodį ar kažkaip sulaužai kažkokią normą. [NEPROF. ANALIT.]

Bet, sakau, ir maksimaliai stengiamės neperžengti, pradėkim nuo padorumo ribų, antra, kalbos kultūros. [NEPROF. POP.]

4. MOTYVUOTOS NEFORMALIOS RAIŠKOS IR KOMUNIKACINĖS KOMPETENCIJOS SĄSAJOS

Taigi daugumai respondentų motyvuotas bendrinės kalbos normų laužymas yra tapatus kalbos ekspresinimui, išraiškos priemonių gausinimui ir atvirkščiai (plg. 2 ir 3 skyr.). Abu procesai suvokiami ne tik kaip laidos vedėjo, bet ir kaip žiūrovo ar klausytojo kompetencijos reikalaujantis, sąmoningas, komunikacijos poveikumą skatinantis kalbinis intelektualinis žaidimas, o ne tyčinis ar atsitiktinis vadinamosios (pa)prastos kalbos vartojimas, nuleista kokybės kartelė. Toks laidų vedėjų požiūris sietinas su gera komunikacine kompetencija, kuriai neformaliomis aplinkybėmis būtinas gebėjimas pereiti prie neformalaus bendravimo, taigi pasitelkti ir neformalias raiškos priemones, žaisti kalba (plg. Hedin 2005: 60; Tamaševičius 2010). Žaismingumas, kalbinis žaidimas apskritai yra laikomas postmodernizmo epochos išskirtiniu bruožu (Hassan 1987, cit. iš Lapėnienė 2007; Lyotard 2010: 32).

Įžvalgas apie atsakingą sąmoningą žaidimą neformalia kalbine raiška dar pastiprina respondentų atsakymai į kitus su svarstomuoju susijusius klausimus apie viešojo ir privačiojo kalbėjimo skirtumus, to priežastis, taikymąsi prie adresato. Visų respondentų teigiami atsakymai į klausimą, ar vesdami laidas jie deda pastangų kalbėti, neabejotinai rodo atsakomybę už

viešąjį žodį. Būdami eteryje daugumas sakė galvojęntys ne tik ką, bet ir kaip kalba, nurodė tam pasirengiantys iš anksto, pvz.:

Aš labai galvoju. [PROF. POP.]

Jeigu yra tiesioginis eteris ar įrašas, tai tu visada galvoji, kaip kalbi. [NEPROF. ANALIT.]

Atsižvelgiant į tai, natūralu, kad visi apklaustieji laidų vedėjai viešai kalbėdami, palyginti su privačiąja aplinka (nedaug / daugiau / labai daug; iš nurodžiusių procentinę raišką – 20, 30, 40 proc.), keičia kalbėsenos pobūdį: eteryje jie kalba taisyklingiau, sklandžiau, žodingiau, estetiškiau. Skiriasi ne tik viešojo registro žodynas, bet ir sintaksė, prozodija – tartis, kirčiavimas.

Nors būtinybę viešai kalbėti taisyklingai, turėti tam reikiamų įgūdžių minėjo daugelis respondentų, bet tai siejo su vidiniu poreikiu, geros kalbos, kurios sudedamoji dalis yra taisyklingumas, komunikacine nauda. Tik pavieniai respondentai (2 iš 24) minėtą „kokybiškesnį“ viešai vartojamą kodą siejo su kalbos normos išoriniu spaudimu, teigė turėdami galimybę viešai kalbėti (kiek) laisviau. Pastebėtina, kad kalbos sistemos (labiau) varžomi jaučiasi, o ir apie taisyklingumą daugiau kaip apie siekiamybę kalba vadinamieji neprofesionalai – žurnalisto išsilavinimo neturintys vedėjai (plg.: *Kai žmogus pradeda galvoti, jisai praranda laisvę iš karto, nes žmogus yra laisvas tada, kai jisai negalvoja, kada iš jo liejasi viskas. O jeigu tu abejoji, tu esi nepripratęs kalbėti taisyklingai, <...> tu kažkiek sunkiau reiški mintis* [NEPROF. ANALIT.]). Profesionalams tai jau turimas įgūdis, pagrindas, kuriuo remdamiesi jie gali siekti efektyvios komunikacijos – keisti kodą, prireikus pasitelkti nenorminį variantą ir pan.

Daugumas laidų vedėjų viešąją taisyklingesnę, sklandesnę, žodingesnę, estetiškesnę kalbėseną sieja su komunikacine kalbos, kaip bendravimo, minčių raiškos, įvaizdžio kūrimo priemonės, funkcija, taigi ir su jos padariniais – atsakomybe adresatui ir sau, kaip profesionalui, pvz.:

Tai yra pagarba auditorijai, į kurią tu kreipies. [PROF. POP.]

Čia, aš manau, kad labiau yra <...> profesinės savigarbos klausimas. <...> pakvimpa viskas profesionalumu arba neprofesionalumu. [NEPROF. POP.]

Aš bent jau įsivaizduoju, kokį įvaizdį esu susiformavęs. Natūralu, kad siekiant išlaikyti tą įvaizdį, reikia išlaikyti ir <...> tą patį kalbos grožį. Nes priešingu atveju iš „mersedeso“ gali greitai tapti „zaporožiečiu“. Tai yra labai lengva. Bet iš „zaporožiečio“ tapti vėl „mersedesu“ yra sunkiau. [NEPROF. POP.]

Ne tik viešoji ar privačioji erdvė, bet ir nevienodos viešojo kalbėjimo aplinkybės daugumą respondentų skatina keisti kalbėseną, derinti ją prie skirtingo laidų formato, pvz.:

Kiekvienoj laidoj kitaip galiu kalbėt. [PROF. POP.]

Aš, dirbdamas jaunimo auditorijai <...> skirtoje laidoje, kalbu galbūt šiek tiek labiau net ne atsipalaidavęs, tiesiog mažiau sukdamas galvą apie tai, ką pasakysiu, <...> galbūt žodžius kitokius šiek tiek naudoju. Tarkim, jeigu aš dirbu sporto laidoj, susijusioj su sporto naujienomis, sporto įvykiais, <...> kalbėt stengiuos kaip paprastas sporto mėgėjas, kalbėt jo žodžiais – nėra surašytas joks tekstas, iš kurio ar iš suflerio skaityčiau, nes sporto mėgėjas yra emocingas, šiek tiek, na, toksai pašiepiantis galbūt gerąja to žodžio prasme. [PROF. POP.]

Mano visos vedamos laidos <...> buvo tokios gana laisvo stiliaus <...>, kur netgi iš manęs prašė tos kažkokios emocijos tam tikros ir ją palydinčių tokių frazių ar žodžių, kurie galbūt nėra bendrinės kalbos perlai. [PROF. POP.]

Skirtingas laidų pobūdis lemia ir skirtingą jų adresatą: daugumas respondentų teigė derinantys kalbėseną prie laidoje dalyvaujančių pašnekovų ir numanomų laidos žiūrovų, pvz.:

Žurnalistai turėtų prisitaikyti prie pašnekovo. [NEPROF. ANALIT.]

Taip, noriu, kad mane pripažintų kuo daugiau klausytojų, ir jei tu būsi perdėm taisyklingas, na, dalis tave atmes kaip nepatikimą, pasikėlusį, poną, nežinau... Na, ypač <...> mažesnių miestelių žmonės. Jie nori, kad su jais kalbėtų kaip su savu, dėl to stengiesi jiems įtikt ir kalbi suprantamiau, suprantamesne jų kalba. [PROF. POP.]

Skatina tai daryti aplinka, į kurią tu kreipiesi, tai yra auditorija. <...> jeigu moksliviam, <...> kalbu vienaip, jiems labiau suprantamai, naudodamas daugiau jiems labiau suprantamo humoro <...>. Jeigu <...> kalbu ten apie tam tikrus paminklus gamtinius <...> žmonėm solidiem, aš, aišku, kalbu šiek tiek kitaip. [PROF. POP.]

Priklauso, kas per žmogus, jeigu tu kalbini <...> kažkokį gerbiamą visuomenės asmenį, tu šiek tiek aišku stengies kalbėt, jau kitaip, taisyklingai, <...> įpareigoja statusas to svečio, galų gale pagarba jam. [PROF. POP.]

Toks laidų vedėjų požiūris rodo gerą jų komunikacinę kompetenciją, sietiną su kalbėjimo akomodacija – adresanto kalbos prisitaikymu prie auditorijos ar konkretaus pašnekovo (plg. Holmes 2008: 242–243; Tamaševičius 2009: 139–141). Aprašytosios respondentų nuostatos taip pat rodo galimą gerą sociolingvistinę vedėjų kompetenciją, sietiną su gebėjimu va-

rijuoti kalbine raiška, atsižvelgiant į diskurso pobūdį, neformaliomis aplinkybėmis pasitelkti neformalias raiškos priemones (plg. Hedin 2005: 60; Holmes 2008: 431–434; Tamaševičius 2010).

Tokie aprašomojo tyrimo, paremto projekto BALSOC medžiagos dalimi, susijusia su asmenine kalbine laidų vedėjų kompetencija, rezultatai siejami su kitais BALSOC duomenimis pagrįstų tyrimų rezultatais. Nustatyta, kad daugumas respondentų pritaria neformalios raiškos vartojimui viešumoje, šią nuomonę labiausiai palaiko jaunimui skirtų pramoginių laidų vedėjai, mažiau – analitinės visuomeninės laidas akademinėi auditorijai vedantys respondentai (Vaicekauskienė 2010: 171). Esama kelių laidų vedėjų tipų: laisviau kalba žaidžiantys „kūrėjai“, o santūresni „konstruktoriai“ (Vaicekauskienė 2009: 20). Respondentai esamą padėtį suvokia kaip natūralią kalbos, gyvo organizmo, kaitą, įžvelgia šiems pokyčiams atviresnio standarto poreikį, neformalios kalbinės raiškos sąsajas su laidos formatu, (adresato) amžiumi. Kai kurių nuomone, kalbos skurdumas trukdo plėtoti komunikaciškai efektyvų viešąjį diskursą. Teigiamai vertinamos kūrybiškos kalbos priemonės, padedančios plėsti kalbos išgales, skatinančios aktyvumą, o ne kontroliuojamosios ir reguliuojamosios (plg. Nevinskaitė 2009: 182–184).

Projekto BALSOC medžiaga paremti tyrimai atskleidžia viešojo diskurso kūrėjų nuostatas. Turint galvoje laidų vedėjų profesionalų požiūrį į kalbą kaip darbo įrankį, darytina prielaida apie tikėtinas jų nuostatų sąsajas su realiąja kalbėsena (plg. Vaicekauskienė 2010: 171). Tai paremia ir keletas naujesnių darbų (Aleksandravičiūtė 2010: 46 ir t. t.; Tamaševičius 2010), kuriuose nagrinėjama pavienių projekte dalyvavusių respondentų realioji kalbėsena: pirminiais duomenimis, laidų vedėjų nuostatos yra susijusios su jų kalbos vartoseną.

5. IŠVADOS

Tipiškų televizijos ir radijo laidų vedėjų požiūrio – į 1) bendrinės kalbos normų laužymo priežastis, 2) kalbos ekspresinį, 3) viešojo ir privačiojo kalbėjimo skirtumus, laidos formato ir adresato lemiamą viešojo kalbėjimo variantiškumą – analizės rezultatai rodo, kad viešojo diskurso kūrėjų nuomonė apie neformalios kalbinės raiškos, kaip komunikaciškai paveikios kalbos ekspresinio priemonės, skverbimąsi į žiniasklaidą iš esmės atitinka požiūrį tyrėjų, neformalią kalbėsena siejančių su komunikacijos efektyvini-

mu, gera komunikacine kompetencija, padedančia žiniasklaidos atstovams kurti kalbamam laikotarpiui būdingą neformalaus bendravimo aplinką:

1. Didžioji dalis tirtųjų laidų vedėjų teigia prireikus dėl įvairių priežasčių motyvuotai laužantys bendrinės kalbos normas, t. y. vartojantys neformalią kalbinę raišką.
2. Šį procesą daugumas žodžio profesionalų sieja su stilistiškai ekspresyvių bendrinės kalbos užribio elementų teikiama galimybe plėsti efektyviai komunikacijai reikiamų kalbinės raiškos priemonių diapazoną – normų laužymas jiems yra tapatus kalbos ekspresinimui.
3. Tai ne tik adresanto – laidos vedėjo, bet ir adresato kompetencijos reikalaujantis, sąmoningas, komunikacijos poveikumą skatinantis kalbinis intelektualinis žaidimas, nesusijęs su tiesmuku privačiojo registro perkėlimu į viešąją erdvę. Jis padeda kurti bendrąjį ekspresyvų šio meto žiniasklaidai būdingą foną, neformalią tam tikro stiliaus laidų aplinką, griauti bendravimo barjerus, atskleisti (personažo) charakterį, glausčiau perteikti reikiamą kontekstą.

Neformalių raiškos variantų pasirinkimą sąlygoja laidos formatas ir su juo susijęs adresatas, taip pat ir vedėjo profesionalumas: neformalią raišką ekspresyviu kalbiniu žaidimu dažniau pasirenka jaunesnei auditorijai skirtų pramoginių laidų vedėjai, o bendrinės kalbos normų labiau linkę laikytis formalesnės kalbinės raiškos reikalaujančias analitines visuomenines laidas brandesniai adresatai vedantys žurnalisto išsilavinimo neturintys vedėjai.

LITERATŪRA

- Aleksandravičiūtė S. 2010: *Sakytinės viešosios kalbos tyrimas: kalbinės elgsenos ir nuostatų santykis*. Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas.
- Fairclough N. 1995: *Media discourse*, London: Edward Arnold.
- Fiske J. 2008: *Populiariosios kultūros supratimas*, Vilnius: Žara.
- Girčienė J. 2009: Daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi formų konkurencija viešojoje sakytinėje vartosenoje (sociolingvistinis aspektas). – *Kalbos kultūra* 82, 214–234.
- Hassan I. 1987: *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*, Ohio State University Press.
- Hedin T. 2005: *Changing Identities. Language Variation on Czech Television*, Stockholm, Stockholm University.
- Holmes J. 2008: *An Introduction To Sociolinguistics*, Harlow: Pearson Education.

- Lapėnienė D. 2007: Žodžiai ir prasmės perteikiant postmodernistinę realybės sampratą. Prieiga per internetą: www.lhpa.net/files/Straipsniai/Lapenai-te_Zodziai_ir_prasmes.doc.
- Lyotard J. F. 2010: *Postmodernus būvis*, Vilnius: Baltos lankos.
- Marcinkevičienė R. 2009: Nuo Habermaso iki Valinsko. Viešosios erdvės privatėjimas. – *Akiračiai* 2–3 (409), 1, 4. Prieiga per internetą: www.akiračiai.lt/Akiraciai/Tema/Nuo-Habermaso-iki-Valinsko.-Viesosios-erdves-privatėjimas
- Miliūnaitė R. 2009. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Nevinskaitė L. 2006: *Viešosios erdvės transformacija Lietuvoje 1988–2000 m.: laikraščio atvejis*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Nevinskaitė L. 2009: Grėsmės kalbai ir kalbos priežiūra: žurnalistų požiūris. – *Kalbos kultūra* 82, 173–189.
- Pečiulis Ž. 2007: *Iki ir po televizijos. Žvilgsnis į XX amžiaus audiovizualinės masinės komunikacijos fenomeną*, Kaunas: Versus aureus.
- Tamaševičius G. 2009: Kalbos paprastėjimo polinkiai viešojoje erdvėje. – *Kalbos kultūra* 82, 138–148.
- Tamaševičius G. 2010: „Blogo“ kalba ir sociolingvistinė kompetencija. – *Darbai ir dienos* 53, 189–198.
- Trudgill P. 1999: Standard English: what it isn't. – *Standard English: the widening debate*. Ed. T. Bex, R. J. Watts, London: Routledge, 117–128. Prieiga per internetą: <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/SEtrudgill.htm>.
- Vaicekauskienė L. 2009: „Kūrėjai“ ir „konstruktoriai“: asmenybės tipo įtaka kalbinėms nuostatomis. – 17-oji Jono Jablonskio konferencija: *Kalbos variantiškumas ir kalbinės nuostatos*. Pranešimų tezės, 20.
- Vaicekauskienė L. 2010: Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis. Daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos. – *Naujasis židinys* 5–6, 165–172.
- Webster F. 2006: *Informacinės visuomenės teorijos*, Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Župerka K. 2001: *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Gauta 2010 11 23

TV AND RADIO PRESENTERS ON THE NONSTANDARD LANGUAGE USE IN THE MEDIA

S u m m a r y

The article presents data from the study *Baltic sociolinguistics (BALSOC): language awareness and orientation in Lithuania and Latvia* which was carried out to investigate views of TV and radio journalists on public language use and language policy, including self-assessment of linguistic competence and, more specifically, the impact of the field and addressees on the way the journalists speak. The analysis of the data shows that the majority of typical TV and radio journalists deliberately and owing to various reasons violate the norms of standard language and switch to the nonstandard language use. This practice is related to the fact that the use of nonstandard but stylistically expressive elements allows the speakers to expand their repertoire of lexical expression. Hence, violating the norm has become a way of enriching one's speech. The whole process can be seen as an intellectual and challenging interplay between the journalist, or show presenter, and the addressee rather than a simple transfer of the private register to a public context; it helps to create a more expressive background of the current media, contributes to an informal atmosphere of certain shows, reveals the participants' characters and is a time-saving strategy.

The choice of nonstandard forms of expression is usually governed by the type of show and its addressees as well as by the professional maturity of the journalists: presenters of shows for the younger audiences resort to informal register more often than hosts of analytical programs targeted at more mature viewers.

JURGITA GIRČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
jurgag@takas.lt